

REPORTAXE

REINTEGRACIONISMO EN FERROLTERRA: A UNIDADE ORTOGRÁFICA E O FUTURO DO GALEGO

Sendo rigorosos desde o punto de vista científico e lingüístico, as teses do reintegracionismo non son, nin de lonxe, o disparatadas que o común da xente cre. A historia e os datos asisten a este colectivo que ten en Ferrolterra unha presenza considerable. Desta comarca saíron algunhas das voces máis empáticas cos postulados da unidade ortográfica. Aí están, por exemplo, Guerra da Cal ou Carvalho Calero, aínda que hai máis que, malia todo, seguen traballando nesa dirección

Texto Jose Gómez

Fotografías Luis Polo e
Jorge Meis

As resolucións sobre as regras que deben rexer a escrita do galego non son do gusto de todos. A última reforma ortográfica, aprobada pola Real Academia Galega en 2003, supuxo unha lixeira –imperceptible e serodia para algúns– deriva cara a propostas que leva asumidas desde hai décadas o colectivo reintegracionista, que é a corrente que avoga por un achegamento, unha identificación, do galego á ortografía portuguesa. Precisamente este sector non foi convidado a participar no proceso de elaboración das normas vixentes. Semella, pois, que neste debate que permanece vivo desde hai moito tempo, pero que está realmente enconado desde finais dos anos 70, interviron e interveñen factores non unicamente lingüísticos ou filolóxicos, senón máis ben de carácter político.

FERROL NO DEBATE ORTOGRÁFICO

Malia que a influencia do castelán foi historicamente moi intensa en Ferrol, o certo é que a cidade ten dado nomes moi importantes a esa tendencia a prol da unidade lingüística galego-portuguesa. Aí están os casos de dous dos seus intelectuais máis esgrevios, Ernesto Guerra da Cal e Ricardo Carvalho Calero, quen avogaron por unha ortografía que, como lembra o profesor da EOI de Ferrol Mauricio Castro remitindo a outro ferrolán sensible coa causa, Nicolás García Pereira, consideraban conforme a “criterios histórico-etimolóxicos”.

A historia do reintegracionismo vén de lonxe. José Martinho Montero Santalha, filólogo e presidente da recentemente creada Academia Galega da Língua Portuguesa (AGLP), remonta as reivindicacións sobre a unidade ortográfica ao século XVIII. “Cando se comeza a defender a lingua –apunta–, o coñecemento que había da Historia Medieval, por exemplo, era escaso, como ta-

Que ves no deseño?
Como está a porta, aberta ou fechada?
E as xanelas?
E os ollos da árbore? E a boca?

aberto fechado

A casa ten as xanelas fechadas.
A árbore ten os ollos _____
A porta da casa está _____
Os ollos da casa están _____
A árbore ten a boca _____

Pon-lle
os ollos abertos
a boca fechada
a man aberta

mén o era o relacionamento que había coa cultura portuguesa. Pero aínda así, observamos que o Padre Feixó, quen escribiu fundamentalmente en castelán e seguramente tería certa relación con portugueses a través da vida monacal, elaborou un breve tratado moi interesante dentro do seu “Teatro crítico universal”, onde fala do galego como unha variante do portugués, de que son a mesma lingua, etc. O Padre Sarmiento, pola súa parte, foi claramente defensor da unidade lingüística galego-portuguesa e é dos primeiros en debuxar trazos da ortografía unificada, algúns tan característicos como *nh* ou *lh*, ou o *m* final, propio da época medieval fronte á grafía castelá”.

Ese testemuño recollérono dalgún modo os escritores protagonistas do Rexurdimento literario. Rosalía ou Pintos parten da lingua falada, “pero aínda así –matiza Montero–, sobre todo en Pintos, que coñecía a tradición dos documentos medievais e os textos de Sarmiento, hai unha defensa nítida da unidade, que é moito máis forte no caso de Murguía, que ten discursos como o dos Xogos Florais de Tui no ano 1891 nos que di que ao outro lado dese río, o Miño, fálase a mesma lingua, que ten unha historia

gloriosa con escritores ilustres como Camoes ou Eça de Queirós, etc., posición que reitera no discurso de inauguración da Real Academia Galega en 1906”. Esta presenza no discurso intelectual decimonónico e a continuación que manifestaron persoeiros como a Xeración Nós, Risco, Castelao ou Viqueira leva ao presidente da AGLP a afirmar que “esa era a ideoloxía predominante e mesmo “oficial” do galeguismo”. Só razóns de xorne pragmático empurrarían aos intelectuais galegos a renunciar a ela nos seus textos. “Eles dicían – lembra Martinho – que se naquela altura usaban esa ortografía collida do castelán era por razóns prácticas, xa que é a que a xente aprende nas escolas. Pero cando o galego chegue ao ensino, entón haberá que utilizar a ortografía tradicional, que é a nosa”.

**“A última reforma
ortográfica vénnos
dar, dalgunha
maneira, a razón”**

Na preservación da tradición lusista durante o século XX, boa parte de responsabilidade tivoa un emigrado á Arxentina. “A xente do exilio americano –comenta Mauricio Castro– serviu de elo de unión entre aquela xeración dos anos 20 e 30 e o que foi a corrente reintegracionista actual, representada, por exemplo, por Carvalho e, logo, por Martinho Montero. Daquela existía esa corrente en Galiza dos irmáns Vilar Ponte, Xoán Vicente Viqueira ou o propio Castelao –que no “Sempre en Galiza” xa manifestaba que o noso idioma florece en Portugal e que temos moitos millóns de falantes en todo o mundo–, que foi a primeira en defender esta opción, pero polo xeral non o levaban á práctica porque non tiñan coñecementos, xa que o galego non se ensinaba na escola e o coñecemento do portugués era deficiente. Foi curiosamente en “A Fouce”, unha revista editada na Arxentina pola corrente redista, a independentista –voceiro da Sociedade Nazionalista Pondal–, onde se recollen os primeiros artigos escritos con ortografía reintegrada. Niso tivo moito que ver Ricardo Flores, un galego de Sada, autor teatral e activista político desa corrente redista”. A figura de Flores é esencial neste proceso, como subliña Bernardo Penabade, un mañón de Grañas do Sor que entre 2002 e 2007 foi presidente da Asociación Galega da Língua –AGAL–. “Nos anos 20 había en Ferrol certa simpatía reintegracionista e iso vémosto tamén polo que foi o patriarca dos escritores galegos, Ricardo Flores. El fixo o servizo militar en Ferrol e nas súas memorias recorda que aquí naceu o seu compromiso coa lingua. Ademais diso está a obra de García Pereira, un colaborador da revista ferrolá *Céltiga*, que foi un adiantado ao seu tempo e que publicou unha autoedición o libro “Nó de saloucos e bágoas”, nunha norma próxima á que faría AGAL en 1982”.

UN CONSENSO ROTO

Foi coa fin da ditadura cando as posicións acabaría por se arredar. O proxecto que elaborara en 1979 a comisión presidida por Ricardo Carvalho Calero para a Xunta preautonómica foi desbotado en favor da que sería chamada polos seus detractores teoría isolacionista. “Esta, como teoría, é algo moi recente, dos anos 70”, apunta Mauricio Castro, “e fíxoo un grupo universitario, o Instituto da Língua Galega –ILGA–, aínda cando historicamente todo o mundo recoñecía a unidade. Outra cousa é que non se practicasen por falta de coñecemento ou porque, como dicía o propio Carvalho, había que esperar a que o galego estivese introducido no ensino para que puidese ser ensinado coa ortografía histórica, que é a que lle corresponde”.

A reacción ás teorías do ILGA non se fixeron agardar. Canda Carvalho foi xurdindo unha xeración de admiradores e seguidores das súas teorías, entre os que xogaron un papel importante varios ferrolterráns, entre eles, Martinho Montero e Dores Arribe. “Martinho –lembra Castro, quen o considera o pai do reintegracionismo actual– lanzara nos anos 70, cando formaba parte do Grupo de Roma, un colectivo de relixiosos na capital italiana, un manifesto en favor da unidade lingüística. Foi entón, co xurdimento da teoría isolacionista, cando Martinho manifestou que había que dar o paso e Carvalho, que era o primeiro catedrático de Língua e Literatura Galegas da Universidade de Santiago, concordou con el”.

Ese paso, porén, non chegou. A Xunta aprobaba en 1982 o decreto de normatización da lingua galega –desenvolvido na Lei de Normalización Lingüística do ano seguinte– e pechaba as portas a un entendemento entre as partes, que tivo nos mínimos que utilizou desde a súa fundación o BNG un punto máis ou menos intermedio. “Aí xurdiu a división –incide Castro–: a norma isolacionista, que tenta separar o galego do portugués, adoptando unha ortografía castelá adaptada, e a norma reintegrada, que no ano 81, coa fundación da AGAL, comezou a ser elaborada, partindo de escritos previos de Carvalho e Martinho. Iso levou a un grupo de intelectuais que até entón defenderan a unidade lingüística a que, vendo o grande poder que se abría na Galiza autonómica, se aliñaron con Alianza Popular, que gobernaba nese momento e que foi o apoio político da normativa oficial”.

Para os reintegracionistas, só factores políticos, non lingüísticos nin históricos, determinaron o novo rumbo ortográfico impulsado pola flamante Autonomía. “Nos anos 70 –lembra Mar-

tinho– a lingua empezou a estudarse máis cientificamente. Trábase sobre todo dunha lingua oral e a metodoloxía que se usou para explorala foi dialectalizante, na que o que máis importaba eran precisamente as características diferenciais, as variantes... Pero o último factor foi o político, cando o goberno da preautonomía decidiu adoptar esta normativa, aínda que a comisión presidida por Carvalho Calero indicaba máis ben unha normativa diferente”.

Nesa tensión que houbo entre as dúas correntes vivíronse capítulos absolutamente lamentables polas presións que recibían moitos partidarios da unificación ortográfica. Unha das persoas damnificadas foi a ferrolá Dores Arribe, naquela altura profesora nun centro privado da cidade que se xunxui á corrente lusista nos anos 70. Ela pertence á primeira xeración de alumnos que estudaron galego da Escola de Idiomas da Coruña. “Como profesora de francés –recordo–, eu estaba afeita a avogar por outro tipo de sistema e de manuais. Unha lingua non pode reflectir o que fala a xente normal e corrente; o que está nos libros é unha cousa e o que fala a xente ten que ser outra. Eu empecei a ser crítica con aqueles manuais e con aquela forma de entender o galego. No ano 81 comecei a escribir en reintegrado e tratar de recuperar a ortografía histórica e por iso fixen eses manuais –publicados por Everest– para aprendela desde abaixo”.

Arribe, coma outros, era partidaria de chegar a acordos coa tendencia contraria. “De feito, eses libros meus están escritos cunha ortografía simplificada. Pero os ataques foron feroces, ían ás escolas onde se traballaba co eses libros, insultábase-nos, mesmo por parte de xente galeguista e nacionalista, e iso non importa tanto por min como por todas as ofensas que recibiu xente coma Carvalho Calero, Jenaro Marínhas... Case todos seguiron as teses de Filgueira Valverde, o conselleiro das normas, porque iso supuña gañar non só diñeiro en efectivo, senón tamén puntos para cando había concursos, prazas, libros subsidiados pola Xunta...”.

A xuízo de Bernardo Penabade, as normas aprobadas a comezos dos 80 non foron as primeiras. “Esas foron as que fixera Carvalho para a Xunta preautonómica –explica–. As de 1982 foron unhas contranormas, un golpe de Estado en materia lingüística promovido por Alianza Popular, pois supuxeron un cambio de orientación. E o peor que fixeron non foi defender os seus criterios, senón retirarnos a nós a lexitimidade dicindo que non temos razóns; claro que as temos, como as ten o isolacionismo”.

AGAL empezou a editar libros para facer fronte a unhas normas nas que, segundo Dores Arribe, “non había galego nin nada e estaban inzadas de barbaridades”, e por iso foi fundamental o estudo crítico elaborado pola asociación. “Ia desmontando punto por punto as normas recén aprobadas, que dicían, entre outras cousas, que non podía ser até senón *ata*, cargándose así o sistema das cantigas medievais, que utilizaban esa forma na rima en sílaba aguda. Ou aquilo de *come-lo caldo*, o de levar o artigo ao sintagma verbal, que era unha barbaridade”. “E o uso do ñ –engade Castro– un grafema exclusivo do español, ou o uso indiscriminado do x en lugar de diferenciar entre j e g como fan todas as linguas derivadas do latín...”.

Por iso, Dores Arribe sinala que neste debate hai que partir de que “galego e portugués pertencen ao mesmo tronco pero que, por razóns históricas e políticas, non lingüísticas, foron evoluíndo de modo diferente. Así que cando os filólo-

Dores Arribe –abaixo– foi autora dun dos primeiros libros de texto editados con certos trazos reintegracionistas –na páxina anterior–. Martinho Montero –baixo estas liñas– é o presidente da Academia Galega da Língua Portuguesa

gos afirman que é unha mesma lingua, o que non se pode facer é someter o galego ás normas do español, porque o español, con todos os respectos, aí non pinta nada. Os isolacionistas xustifican dicindo que "é o que fala o pobo". Pero o pobo non son filólogos. Nin o francés nin o inglés se escriben como falan os paisanos. Do pobo hai que tirar para arriba, non afundirse. Se o pobo comete un erro, temos que cometelos todos? Do pobo naquela altura, cantos foron á escola? Que sabían de lingua? Eu non vou corrixir a un paisano como fala; outra cousa é recollelo nun libro e convertelo en ortografía. Ao pobo hai que estarlle agradecido por preservar a lingua, pero non poden fundamentar teses lingüísticas".

Non obstante, para Maurício Castro as razóns filolóxicas dos seguidores da teoría isolacionista son pouco menos que unha excusa que agocha outros motivos. "Como Galiza é unha Comunidade Autónoma pertencente a España —explica o profesor— non pode ter como lingua oficial a lingua dun Estado veciño porque iso sería unha ameaza para a unidade de España: esa era a teorización política que había detrás, só que despois revestíase de argumentos filolóxicos con pouco peso". Neste punto, Martinho Montero engade que "os filólogos de fóra están admirados de que se pretenda crear un problema dunha cousa anticientífica, pero ademais sen ningunhas posibilidades de éxito, dado o devalar do noso mundo, que é globalizado, e por iso non ten sentido facer artificialmente unha lingua minoritaria, tendo aí un mundo aberto agardando por nós". "Na filoloxía románica —explica Castro—, a que estuda as linguas derivadas do latín, había unanimidade en afirmar que o que se fala na faixa occidental da Península Ibérica é o galego-portugués, mundialmente coñecido como portugués. Ningún especialista ousou teorizar sobre a existencia de dúas linguas. A variante do norte, a nosa, estaba sen cultivar literariamente ou de maneira precaria, porque a lingua se encontraba nas condicións en que se encontraba, con moitos castelanismos".

Canda o factor político, hai outro que tamén ten moita importancia, o pedagóxico, que mesmo asumiron algúns reintegracionistas como medida de transición. "Foi Filgueira Valverde quen dicía que había que facilitar aos nenos o ensino do galego aprendéndolles as regras do español, que é a lingua que verdadeiramente saben, é dicir, que aprendemos galego en función de que xa sabemos español. Así convértese o galego nunha forma dependente e vulnerable, pois o galego e o español son linguas moi parecidas e, se por riba, facemos que se parezan máis, pode acontecer o que aconteceu no caso do asturiano, que acaba por ser como un dialecto do español".

A Norma de 2003 e o futuro

A última reforma ortográfica aprobouse en 2003. A Real Academia Galega e mais a Xunta de Galicia definiron as novas normas como as da "concordia". Malia que a corrente reintegracionista non foi convidada ao proceso, o certo é que as súas teses víronse reflectidas sobre o papel, cando menos en parte. Para Maurício Castro, "dános a razón, pero o problema é que estamos perdendo moito tempo. Levamos máis de 25 desde que se aprobou a normativa oficial e a situación do idioma, se ben é certo que houbo acceso a ámbitos institucionais onde antes non era utilizado, segundo os parámetros obxectivos de uso, está peor que nunca: iso demostra que a política lingüística foi un fracaso e aínda así insístese na mesma vía, e argumentando que primeiro hai que normativizar e logo normalizar. Isto é unha falacia porque ningún idioma pode ser normalizado sen unha forma concreta. Segundo a forma que adoptes podes facilitar a normalización ou dificultala, e o que se fixo até agora foi dificultala". O escritor Henrique Dacosta, autor de dous libros —os dous gañadores do premio Carvalho Calero en 1991 e 1994—, escritos en ortografía reintegrada, cre, non obstante, que esa argumentación é errada: "Paréceme que o proceso de normativización do galego non ten por que influír na perda de falantes: o problema non está na normativa, senón na normalización, e esta penso que é independente das regras que se adopten".

Na mesma liña incide Bernardo Penabade. Para el, as normas actuais "son unha porta aberta", opinión que comparte Dacosta. "A mesma declaración de intencións —expón o escritor— da reforma é diferente e deixa un chisco a porta aberta a futuros cambios". "Reitero que se perdeu moito tempo", continúa Penabade, "pero aínda con iso, benvido sexa que tivesen recapacitado. É certo que puideron ser algo máis ambiciosos, pero creo que houbo medo a que o proceso non fora polo camiño por eles desexado". Martinho Montero fala de avance

en 2003, pero cualifica a medida de "minúscula con respecto á urxencia da situación porque aínda que desde o punto de vista sociolingüístico tan dramática como é, poderíamos tomar toda a calma do mundo, pero é que non pode ser porque estamos perdendo falantes cada ano que pasa, e en fin, estamos nas últimas. Aquí hai que tomar medidas para corrixir o rumbo de maneira decidida, e todo o que sexan medidas tan parciais coma esas si melloran algo, pois o aspecto xeral da lingua si o fixo, pero é pouquiño aínda. Creo que mesmo os que entón apoiaron esa reforma, vexo que hai algúns que están decepcionados de que a cousa non fose máis decidida e que non tomasen de maneira decidida algunhas propostas das que aí hai, que hai moitas alternativas".

Sobre o futuro do debate e, polo tanto, da lingua, non hai moito optimismo, e todos coinciden na necesidade de subir a sutoestima, e nese cambio de mentalidade xoga un papel importante a normativa. Para iso, Maurício Castro considera que "o pobo galego en relación á lingua necesita autoestima; que vexan que o noso idioma, coas diferenzas lóxicas de calquera idioma estendido por todo o planeta, fábase en todo o mundo. Esa mensaxe reforzaría a normalización. O portugués é a continuación natural do galego e a través del podemos acceder a todo, pois eles xa teñen andado ese camiño, na literatura, no audiovisual, nas relacións exteriores, etc. Ademais, iso non significa que teñamos que ser portugueses; nós seremos o que queiramos ser, pero a nosa lingua xa se fala en todo o mundo: como vas desprezar iso? De seguirmos así, estaremos renunciando a un universo enteiro aberto", un escenario no que, subliña Dacosta, "supón un capital de inmenso, de máis de 200 millóns de persoas, de aceptarse unhas teses ás que asiste a historia e a razón".

O presidente da Academia Galega da Língua Portuguesa teme que o tempo lles dea a razón dunha maneira que, di, "eu non quería, é dicir, porque a lingua morre. Mesmo dentro do ámbito isolacionista comeza a haber un certo sentimento de alarma, pois até hai algúns anos eles dicían que a cousa ía ben, que alcanzou ámbitos que antes non tiña como a TV ou o Parlamento, ignorando o que sucedía no ámbito social, que é o que realmente interesa. Hoxe a maioría son conscientes da situación dramática en que nos encontramos". Nesta opinión abunda Dacosta, que sostén que "moitos que sostiveron a norma láianse do mal que vai o galego. Vese que aquela desfeita que fixeron non saíu cara adiante. Se o galego ten algunha posibilidade de sobrevivir, vai ser ocupando o seu lugar". Precisamente de ocupar lugares axeitados fala o filólogo Bernardo Penabade, quen apunta que o positivo da asunción das teses reintegracionistas resúmense en que o galego "teña unha escrita que se corresponda coa súa tradición histórica, que o idioma se fale e se escriba con criterios non dependentes, senón propios. Non se trata de importar nada de Portugal, porque a lingua naceu en Galiza e de Galiza saíu para o mundo; non estamos importando ningún elemento exterior, senón recuperando o que nos corresponde porque o inventamos nós".

Academia Galega da Língua Portuguesa

Arriba, logotipo da Academia Galega da Língua Portuguesa. Abaixo, Maurício Castro e Bernardo Penabade, dous ferrolterráns a prol do reintegracionismo

